

Forrás: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2022/04/illik-peter-a-tizenot-eves-haboru-a-kozepiskolai-tankonyvekben-avagy-kanizsa-elveszett-13-01-07/>

Illik Péter

*A tizenöt éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy
„Kanizsa elveszett”¹*

Bevezetés: módszerek és hipotézisek

A 19–20. századi középiskolai tankönyvek közül az 1814 és 1989 között megjelenteket vizsgáltam meg, nem pedagógia-módszertani szempontok szerint, hanem azt tekintettem át, hogyan jelenik meg egy téma – jelen esetben a tizenöt éves háború – a középiskolai tankönyvekben. Azon belül is bizonyos részelemekre összpontosítottam, például arra, hogy Kanizsa 1600. évi elvesztése szerepel-e bennük. Elsősorban tendenciákra koncentráltam, azaz arra, hogy ezzel a témával mi történik 170 év alatt a tankönyvi szövegekben. Eddigi tankönyvi tapasztalataim és vizsgálataim alapján² azt feltételeztem, hogy a tizenöt éves háború témája nem lesz intenzíven jelen a kötetekben, illetve vélhetőleg a 19. századi tananyagtartalom csak erodálódott, kopott, csökkent, súlytalanabbá vált a 20. század végére, mivel erősen jellemző a középiskolában az idő előre haladtával a tananyagtartalom csökkenése. A tankönyvek teljes címléírását megadtam a felhasznált tankönyvekben és jegyzetekben, de a sok kiadás közül mindig arra hivatkoztam, amely valóban a „kezemben volt”.

Érdeemes rögtön az elején rögzíteni, hogy mi volt az elvárásom azzal kapcsolatban, hogy minek kellene szerepelni vagy egyáltalán mi lehetne benne ezekben a tankönyvekben?

Például a következő kérdések felvetését gondoltam adekvátnak:

- Mikor kezdődött a tizenöt éves háború? 1591-ben vagy 1593-ban?
- Miért tört ki egyáltalán?
- Milyen katonai események zajlottak?
- Ez utóbbiak közül elvártam (volna) a következők ismertetését:
 - Győr keresztények általi elvesztése (1594), majd visszafoglalása (1598);
 - Esztergom sikertelen császári ostroma és Balassi Bálint halála (1594);
 - a gyurgyevói csata (1595), Eger török kézre kerülése (1596);
 - a mezőkeresztési keresztény vereség (1596);
 - a pápai vallon zsoldos lázadás (1600), Kanizsát elfoglalták a törökök (1600);
 - valamint Erdély szerepe és a Bocskai-szabadságharc (1604–1606).

Ennek megfelelően ezen legfontosabbnak vélt témák meglétét, illetve elemzésének mikéntjét vizsgáltam 170 év, különböző történelmi korszakok (a dualizmus előtt, a Monarchia időszaka, a Horthy-korszak, a szocializmus és a rendszerváltás) középiskolai tankönyveiben.

Illik Péter: A tizenöt éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”

Tankönyvek a dualizmus kora előtt

Budai Ézsaiás tankönyve³ két okát jelöli meg a tizenöt éves háborúnak, amelyet 1593-tól számít: 1) a korábbi békék megszegését, és a kölcsönös várostromlásokat; illetve, hogy 2) az oszmánok békét kötöttek a keleti fronton a perzsákkal, így haderejüket a nyugati frontra tudták irányítani. A legfontosabb hadi események, amelyeket megemlít: 1594-ben az oszmánok elfoglalták Győrt, 1596-ban pedig Egert, valamint 1597-ben Mezőkeresztesnél legyőzték a keresztény csapatokat. 1598-ban a Habsburg csapatok visszafoglalták Győrt.⁴ Ezután a rövid, szűk két oldalas lecke után Erdély ismertetése következik 33 oldal terjedelemben! Világosan látszik, hogy a tizenöt éves háború magyar hadszíntere, illetve az 1604 előtti időszak hangsúlytalan a tankönyvben, míg az erdélyi front, azon belül is Bocskai tevékenysége pedig kiemelt szerepet kapott. E téma ismertetése tárgyilagos hangvételű, roppant részletes és a politika-eseménytörténetre koncentrált.

Spányik Glycér kötete⁵ szintén 1593-tól tárgyalja a háborút, és okaként azt nevezi meg, hogy „*Rudolf [...] az ország dolgai helyett csak a csillagokat vizsgálta [...]*”.⁶ A magyar hadszínteret bő fél oldalban tárgyalva megemlíti Győr elestét és visszavételét, a mezőkeresztesi csatát, illetve Buda várának két ostromát. Ezeket nem fejt ki, nem magyarázza. Az erdélyi eseményekre 4 oldalt, tehát jelentősen kevesebbet szán, mint Budai, de itt is ez a hangsúlyos téma, bár jóval kevésbé tény központú, mint elődje.

Táncsics Mihály kötete már címében jelzi, hogy a kor színvonalán véve meglehetősen modern módszertannal rendelkezik, kété formájában tárgyalja a tananyagot.⁷ A tizenöt éves háború első szakaszát bő 10 sorban „intézi el”, ezután ismerteti az erdélyi eseményeket fél oldalban. Ugyanakkor rendkívül érdekes, hogy a két rövid leckét kérdésekhez csoportosítja. Az első kérdés: Rudolf emlékét mi tartja fenn? Erre válasz a tizenöt éves háború rövid ismertetése, míg a második kérdés: Békesség volt-e ekkor Erdélyben?⁸ A kötet újszerűsége tehát az, hogy nem pusztán deskriptív módon ismertet unalmas címek mentén, hanem a tananyagot egy adott probléma, kérdés megválaszolására használja fel. Eddigi tankönyvi tapasztalataim alapján ez az egyik leginkább problémaközpontú és okmagyarázatra fókuszáló szemléletű hazai tankönyv mai napig, 1842-ből!

Horváth Mihály tankönyve⁹ tovább fejtegeti Rudolf alkalmatlanságát a trónra, és a kormányzati ügyekkel szembeni érdektelenségéből vonja le a következtetést: „*Mialatt az országot idegenek s rossz hazafiak ekként sanyargatták, a török is megszegte a békét.*”¹⁰ A tizenöt éves háború első szakaszát viszonylag részletesen, 2,5 oldalban tárgyalja, megemlíti Székesfehérvár, Győr és Esztergom ostromait, majd Eger 1596. évi elestét, a mezőkeresztesi csatát, valamint végül Tata, Palota, Veszprém és Buda ostromait.

Schirchner olvasatában¹¹ Esztergom, Párkány, Babócsa, Lippa, Győr, Székesfehérvár ostromai, illetve a mezőkeresztesi csata szerepelnek fél oldalon, a maradék 1,5 oldalt Erdély történetének szentelte a szerző. Szemléletében feltűnő, hogy 1849-ben, a szabadságharc végén igencsak szkeptikus a Bocskai-szabadságharccal szemben: „*A törökökön kívül Rudolf uralkodása alatt Magyarországot Bocskai István háborgatta [...]*”¹² Ennek okai lehetnek: 1) a szerző véleményét nem befolyásolta az éppen könyve írásakor levert hazai szabadságharc; 2) a tankönyvíró kegyesrendi, piarista, és általában a 19. század eleji katolikus történetírás pro-habsburgianus (a Habsburg-uralom mérlegét pozitívan értelmező) volt; 3) már a 16–17. századi köznépi szemlélet (számos példa akad rá kártételi jegyzékekben), mindenkit

Illik Péter: A tizenöt éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”

egyformán békebontónak tartott, politikai oldaltól függetlenül. Azaz a kérdés nem átpolitizált: praktikus talajon állva a parasztnak mindenki károkozó volt, aki átvonult a földjén és felprédálta azt.

Szász Károly 1861-ben megjelent kötete¹³ megemlíti Győr, Eger, Buda ostromait, illetve a mezőkeresztesi csatát. Az eddigi könyvektől eltérően nem összpontosít Bocskaira, a témának hozzávetőleg fél oldalt szentel csupán.

Az 1867 előtti tankönyvek általában véve viszonylag kevés tényt említenek meg a tizenöt éves háború első szakaszáról, illetve a magyar hadszíntérről, főként Erdélyre és a Bocskai-szabadságharcra koncentrálnak. Kanizsa elveszett, eltűnt a tananyagtartalomból. Stílusukat tekintve tárgyilagosak, relatíve értéksemlegesek. A 2006-ban zajlott Bocskai-vitában hangzott el Pálffy Géza részéről, hogy a középiskolai oktatásban gyakran Bocskai-szabadságharcról beszélnek. Ennek nyoma a középiskola tankönyvekben lényegében nincsen (pontosabban később látszani fog, hogy csak egy rövid időszakban van), ezekben a korai kötetekben pedig egyáltalán nem érhető tetten.¹⁴

Az Osztrák-Magyar Monarchia tankönyvei

Varga Ottó kötetében¹⁵ a korábbi szövegek hagyományát követi, Rudolf alkalmatlanságát, az országos ügyek hanyagolását, illetve Sziszek 1593. évi ostromát jelöli meg a háború okaként. Újdonsága abban áll, hogy a mezőkeresztesi csatát részletesen, 14 sorban mutatja be, és úgy értékeli, hogy „A csataterőről így keresztény, pogány egyformán elfutott [...]”¹⁶ A Bocskai-felkelés (Varga nevezi így) itt is hangsúlyos, 1 oldal terjedelmű leírást kapott.

Komárik István oknyomozó kötete¹⁷ módszerében a kor színvonalán (bizonyos értelemben sajnos ma is) igen modernnek számít. Egyéb tankönyvi vizsgálatok alapján¹⁸ megdöbbenő, hogy még legújabb tankönyveink is csak alig magyaráznak okokat, miközben a 2005-ben bevezetett kétszintű érettségi történelem tantárgyból az okok magyarázatára helyezi a hangsúlyt, így az írásbeli esszéekben okmagyarázó tényezőkre lehet pontot kapni. Ugyanakkor ez az 1899-ben megjelent kötet már címében jelzi, hogy ezt tekinti céljának. Ezáltal messze megelőzte a korát. Viszont a cím ellenére a tartalom mégis igencsak tradicionális: a tizenöt éves háború első szakasza részletes, bő 2,5 oldalas, tény- és politikatörténet központú leírást kapott. Szerepel itt Veszprém, Palota, Nándorfehérvár, Győr ostroma, a gyurgyevői és mezőkeresztesi csaták, Eger és Kanizsa elveszése is, utóbbi 1600-ban. Hozzávetőleg ugyanekkora terjedelemben ismerteti Erdélyt 1604-ig, majd a Bocskai-felkelést (a kötet nevezi így) is. Ebben a kötetben a legkiegyenlítettebb a témán belüli három altéma kifejtése.

1901-ben 5 tankönyv is megjelent. A Vaszary Kolos-féle¹⁹ kötet újdonsága abban áll, hogy a hagyományos politikatörténetbe betűzdelt egyéb magyarázatokat. Például: „A háborúviselés módja. A 15 éves török háború különbözött Szulejman hadjárataitól. Néha-néha nagy török haderő tört be az országba; jobbjára azonban csak egyes várak ostromából állott; az ellenség nem egy pontot támadott meg, hanem egyszerre több felé is folyt a harcz. A király ezúttal sem állott nemzete élére, hanem majdnem minden évben más-más vezérre bízta a háború folytatását; de e vezéreket mindig valamely idegen nemzetségből választotta; magyarokra csupán kisebb csapatokat bízott. A névleges fővezér rendszeren valamelyik főherczeg volt; de tettel a hadakat egy idegen tiszt vezette; ezek között a kiválóbbak voltak Mannsfeld és

Illik Péter: A tizenöt éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”

*Schwarzenberg. Megkülönbözteti még e török háborút az előbbiektől az is, hogy benne Erdély a magyar hadak oldalán küzdött.*²⁰ Emellett a mezőkeresztesi csata a korábbi tankönyvektől eltérően rendkívül hosszú ismertetést kapott, még akkor is, ha annak ürügyén az egész első háborús szakasz ebbe az alfejezetbe került: „A mező-keresztesi [sic] ütközet és hatása. A mint [sic] a szövetség Rudolfal meg volt kötve, Báthory Zsigmond a legnagyobb energiával fogott a hadviseléshez. Sikerült a Balkán-félsziget keresztény népeinek egy részét magához vonnia, a havasalföldi és moldvai vajdákkal pedig szövetséget kötnie. A török fölismerte a veszedelmet, mely Erdély részéről fenyegette. Színán a magyarországi hadjárat folytatását ottani pasáira bízta, a kik Esztergomot elvesztették; maga pedig a Dunamelléki vajdaságokra tört, hogy azok birtokát a töröknek ismét biztosítsa. De kudarcot vallott. A szövetséges keresztény hadak visszavonulásra kényszerítették és Báthory a török hadat Gyurgyevónál teljesen szétszórta. Most a szultán, III. Murád, maga áll seregei élére, betör Magyarországra, Egert elfoglalja és (1596) Mező-Keresztes (Borsod vm.) alá vonul az egyesült királyi és erdélyi hadak ellen. A hadi szerencse a keresztényeknek kedvez; a török visszahúzódik; de midőn a győzelemtől elkapott fegyelmezetlen magyar csapatok a török tábornok kirabolni kezdik és elszélednek, pihent pogány csapatok érkeznek az ütközet színhelyére és a biztos győzelmet a keresztények kezéből kicsikarják. A mező-keresztesi ütközet mindkét hadakozó fél erejét kimerítette. Többé egyik fél sem tudott nagy hadsereget síkra állítani; a háború tehát csak várak vívásából állott. E várívások közt a legjelentékenyebb volt Győr ostroma, a melyet a hős Pálffy és Schwarzenberg foglaltak vissza, továbbá Kanizsa ostroma, a melyet idegen vezérének, Paradeisernek gyávasága török kézre juttatott. A várívásokat is győngitették ezután a hosszas békealkudozások. Még nagyobb hatása volt azonban a mező-keresztesi ütközetnek Erdélyre.”²¹

Az *Ujházy László-féle* kötet²² hosszú török háborúnak aposztrofálja a tizenöt éves háborút, és meglehetősen részletes a magyar és erdélyi hadszíntér leírásában. Elődeitől eltekintve Kanizsáról is ír röviden: „A mezőkeresztesi kudarc után a háború csak kevés nevezetesebb mozzanatot tüntet föl. 1598-ban a hős Pálffy és Schwarzenberg visszafoglalták Győrt, Tatát, Veszprémet, Palotát és a hajdúk egész Belgrádig megtisztították a töröktől a Dunát. De a két hős már 1600-ban meghalt s nyomban rá elesett Kanizsa, melyet a török Egerrel egyetemben megerősített s egy-egy tartomány (vilajet) főhelyévé tett. Ezután a harc vezéreinek tehetetlensége és egyenletlensége miatt Rudolfra s hazánkra kevés szerencsével folyt. Elveszett még a nagy áldozatok árán megszerzett Esztergom is, úgy, hogy a sok fényes győzelemnek a háború végére alig maradt látszatja.”²³ Szigethy Lajos Magyarok története²⁴ több újdonságot is felmutat: 1) a tizenöt éves háborút a „Szabadságharcok kora” fejezet részeként tárgyalja, vagyis követi azt a koncepciót, hogy a 16–17. századi magyar történelem szabadságharcok sorozata; 2) a tizenöt éves háború kezdetét 1591-től számítja; 3) hangsúlyozza, hogy Egert és Kanizsát az „idegen őrség” adta fel; 4) a hosszú háborút részletesen 5 oldalban tárgyalja, stílusára nem a tárgyilagosság, hanem a magyar katonák iránti pozitív elfogultság jellemző. *Sebestyén Gyula* tankönyve²⁵ mindössze egyetlen mondatban ír a tizenöt éves háborúról: „Az ország állapota még súlyosabbra fordult, mikor 1593-ban – negyedszázados béke után – kitört a török háború, a mely ettől fogva 15 éven át tartott.”²⁶ Az ötödik, általam tárgyalt 1901-ben megjelent kétszerős kötet²⁷ mindösszesen Győr elestét és visszavételét, valamint a gyurgyevói és mezőkeresztesi csatákat említi meg.

Marczali Henrik kötete²⁸ szintén a „szabadságharcok kora” fejezetcím alatt, kiegyensúlyozottan tárgyalja a témát, szűk 5 oldalt szentel a tizenöt éves háborúnak és

Illik Péter: A tizenöt éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”

ugyanennyit kifejezetten a Bocskai-szabadságharcnak (a kötet felkelésnek hívja). Számos vár ostromát, és Kanizsa elvesztését is megemlíti.

A *Koczogh Ákos – Takács György*-féle könyv²⁹ a tizenöt éves háborúra 3 oldalt szán, beleértve Erdélyt, míg a Bocskai-féle felkelést 4 oldalban tárgyalja. A hangsúlyeltolódás tehát ugyanúgy jelen van, mint a legtöbb vizsgált tankönyvben.

Jászai Rezső tankönyvének harmadik kiadása a dualista korszak végén, már az első világháború alatt jelent meg.³⁰ A korábbi kötetekhez képest újdonságot nem mutat, Kanizsa elvesztését nem említi meg, de a gyurgyevői és a mezőkeresztesi csatákat igen.

A dualizmus korának tankönyvei a korábbiakhoz képest nem mutatnak lényeges eltéréseket, stílusukban, tananyagtartalmukban hasonlóak, egyesek viszonylag részletesek, mások szinte teljesen súlytalannak kezelik a tizenöt éves háborút. A téma tárgyalásának szerkezete is szinte mindig ugyanaz: 1) Rudolf uralkodása, 2) A háború első szakasza, 3) Erdély a harcokban, majd 4) A Bocskai-felkelés.

A tizenöt éves háború értékelése a Horthy-korszakban

Madai Pál tankönyve³¹ a korábbi kötetekhez hasonlóan számos vár ostromát, illetve csatát (gyurgyevői, mezőkeresztesi) megemlíti, ugyanakkor Kanizsa törökök általi elfoglalása nem szerepel benne. Bocskai István küzdelme itt is tartalmilag és terjedelmileg egyaránt hangsúlyosabb, mint az 1604-ig tartó események bemutatása. *Domanovszky Sándor* kötete egy mondat erejéig említi meg a tizenöt éves háború magyar (azaz nem erdélyi) hadszínterét.³² Az ugyanebben az évben megjelent kétszerzős tankönyv, *Miskolczy István és Szolomájer Tasziló* munkája,³³ nem szabadságharcok, hanem felkelések kora cím alatt tárgyalja a tizenöt éves háborút, pontosabban nem tárgyalja, mivel kifejezetten a Bocskai-szabadságharcra és a Habsburg-magyar politikai viszony ismertetésére koncentrálna.

A már a második világháború idején kiadott háromszerzős (*Marczinkó Ferenc, Pálfi János és Várady Erzsébet*) tankönyv³⁴ szűk fél oldalt szán a tizenöt éves háború, kicsit többet (bő fél oldalt) az erdélyi hadszíntér, illetve a Bocskai-felkelés tárgyalására. Lényegében csak a gyurgyevői és mezőkeresztesi csatákat, illetve Eger 1596. évi elvesztését említi. *Balogh Albin* Magyarország történelme c. kötete³⁵ új török háborúként említi a tizenöt éves háborút, és az 1591. évet adja meg kezdőpontnak. Az egész témára – ideértve az erdélyi hadszínteret és a Bocskai-szabadságharcot is – egy oldalt szentelt, így sok érdelemes információ nem kapott helyet.

Az általam áttekintett, 1918 és 1945 között megjelent tankönyvek nem mutatnak újdonságot a korábbiakhoz képest, talán csak annyit, hogy a leckék rövidültek, és a tizenöt éves háború egyre kevésbé jelent meg hangsúlyosan.

A szocializmus korának tankönyvei a tizenöt éves háborúról

Kosáry Domokos tankönyve³⁶ csak Bocskai István tevékenységéről ír, viszonylag szummatív módon. *Varga Zoltán* kötete³⁷ a Habsburg nyugati abszolutizmus és a magyarok ez elleni szabadságharcának keretében szintén csak a Bocskai-szabadságharcot (a kötet nevezi így) tárgyalja. *Heckenast Gusztáv – Spira György*-féle kötet ugyanígy tesz, csak a Habsburg

Illik Péter: A tizenöt éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”

abszolutizmust kiegészíti a katolikus egyházzal való reakciós összefonódás elméletével.³⁸ Az *Unger Mátyás*-féle kötet³⁹ megemlíti a gyurgyevői csatát, Kanizsa és Eger török kézre kerülését, a Bocskai-szabadságharcra pedig a már megszokott módon nagyobb hangsúlyt tesz. *Eperjessy Géza* és *Benczédi László* tankönyve⁴⁰ – amely folyamatosan megjelent különböző változatokban, később már csak *Eperjessy Géza* szerzőségével⁴¹ – fél oldalban említi meg a mezőkeresztesi csatát, illetve Eger és Kanizsa elvesztését. A korábbi tankönyvek „*Habsburg imperialista abszolutizmus versus magyar szabadságharc*” elméleti kerete helyett itt a Habsburg központosító törekvések kudarca, illetve Bocskai-felkelés szerepel, azaz a korábbi paradigma jelentősen finomodott.

A szocialista korszak tankönyvein látszik az a dilemma, miszerint választani kellett a két (szocialista ideológiai szempontból) rossz között: a magyar nemzeti törekvések és szabadságharc, vagy a Habsburg imperializmus hangsúlyozása között. Ebben az *Eperjessy*-féle kötet alakított ki valamiféle középvonalat.

Összegzés és kitekintés

A fent említett *Eperjessy*-féle témafeldolgozási jelleget folytatta az 1990-es évek talán legismertebb tankönyve, amelyet *Walter Mária* írt.⁴² A tizenöt éves háborút egy harmad oldalban tárgyalja, megemlíti a gyurgyevői és mezőkeresztesi ütközeteket, illetve Eger 1596. évi elvesztését. Bocskai-mozgalmát fegyveres ellenállásként írja le mindössze egy oldalban.

Jól látható, hogy a tanulmány elején felvázolt hipotézis helyes, a 19. századi gyakran részletes, bő leírások erodálódtak, elsőként a tizenöt éves háború, majd a Bocskai-féle szabadságharc témája is súlyát veszítette. Ez utóbbiban szemléleti újítást éppen a szocialista korszak tankönyvei hozták, amelyek elsőre meglepő módon a nemzeti szabadságharc jelleget hangsúlyozták annak érdekében, hogy még jobban erősítsék a Habsburg-uralom abszolutista, imperialista nyugatos elnyomó jellegét.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM⁴³

- BALOGH Albin (1942): *Magyarország történelme*. A gimnázium és leánygimnázium III. oszt. számára. 2. kiad. Szent István-Társulat, Budapest.
- BENCZÉDI László – EPERJESSY Géza (1967): *Történelem a gimnáziumok II. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BUDAI É'saiás (1814): *Magyar ország históriája a' mohátsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig 1526–1686 eszt.* 2. megjobbított kiad. Csáthy Ny., Debrecen.
- DOMANOVSKY Sándor (1931): *Magyarország története*. A középiskolák VIII. oszt. számára. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- EPERJESSY Géza (1982): *Történelem II.* A gimnázium II. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Budapest.
- GAÁL Mózes – HELMÁR Ákos (1901): *Magyarország története*. 2. köt. 1526-tól napjainkig. Középk. 4. oszt. Stampfel, Budapest–Pozsony.

Illik Péter: A tizenöt éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”

- HECKENAST Gusztáv – SPIRA György (1950): *Magyarország története II. rész. 1526–1849.* Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest.
- HORVÁTH Mihály (1845): *A magyarok története Európába költözésüktől mostanig. Az ifjúság számára.* Harmadik, újon dolgozott kiadás, Pest.
- ILLIK Péter (2020): A Horthy-korszak értékelése a hazai középiskolai történelem tankönyvekben (1945–2005). In: VIZI László Tamás (szerk.): *Magyar világ 1938–1940.* Magyarságkutató Intézet, Budapest. <http://mek.oszk.hu/21600/21646/21646.pdf> (Letöltés: 2021. aug. 6.)
- ILLIK Péter (2019): A kora újkor az 1945 utáni hazai középiskolai történelem tankönyvekben. In: ILLIK Péter (szerk.): *A történészcéh alkonya.* Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 175-229.
- ILLIK Péter (2017): Horthy. Korszak. Értékelés. Az 1945 után kiadott hazai középiskolai tankönyvekben. In: ILLIK Péter (szerk.): *Különvélemény. A mainstream magyar történelem határán.* Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 309-385.
- ILLIK Péter (2016): Az OFI kísérleti történelem-tankönyvének kora újkori részeiről. In: ILLIK Péter (szerk.): *A tanár, a történész és a komplex.* Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 18-27.
- ILLIK Péter (2011): *Történészek, viták a 16-17. századi magyar történelemről.* L'Harmattan, Budapest.
- JÁSZAI Rezső (1915): *Magyarország története a mohácsi vésztől a legújabb időkig. A középisk. 4. oszt. számára. 3. kiad.* Lampel, Budapest.
- KOCZOGH András – TAKÁTS György (1913): *A magyar nemzet története II. 1526-tól 1867-ig.* A gimnáziumok és reáliskolák IV. osztálya számára. Athenaeum, Budapest.
- KOMÁRIK István (1899): *Magyarország oknyomozó története a középfokú iskolák VIII. oszt. részére.* Jurcsó Antal Könyvnyomdája, Kalocsa.
- KOSÁRY Domokos (1945): *Magyarország története. Az őskortól a szatmári békéig. A gimnáziumok VII., a líceumok és gazdasági középiskolák III. oszt. számára.* Szikra, Budapest.
- MADAI Pál (1926): *Magyarország történelme. A gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák III. osztálya számára.* Franklin-társulat, Budapest.
- MARCZALI Henrik (1904): *Magyarország története. Középisk. 2. kiad.* Atheneum, Budapest.
- MARCZINKÓ Ferenc – PÁLFI János – VÁRADY Erzsébet (1941): *Magyarország története a szatmári békéig.* A gimnázium és a leánygimnázium VII. oszt. számára. Szt. István-Társulat, Budapest.
- MISKOLCZY István – SZOLOMÁJER Tasziló (1931): *Magyarország története. A fiúközépiskolák VIII. oszt. számára.* Szent István Társulat, Budapest.
- SCHIRKHUBER Móricz (1849): *Magyarok története. Második füzet. A' Mohács utáni veszélyek jelenkorunkig.* A' Magyar Kir. Egyetemi Könyvnyomdában, Buda.
- SEBESTYÉN Gyula (1901): *A magyar nemzet története. A mohácsi vésztől napjainkig.* A gymnasium és a reáliskola IV. osztálya számára. Franklin-Társulat, Budapest.
- SPÁNYIK Glycerius (1833): *A római császároknak és német királyoknak I. Rudolftól fogva II. Ferenczig, ugy szinte Magyar országnak I. Ferdinándtól fogva a mi időnkig való rövid históriája, melyet deák nyelven írt.* Az ötödik kiadás után magyarra fordítva, 2. kiad. Pest.
- STANCSICS Mihal: *Magyarok története kérdések- és feleletekben az ifjúság számára.* 2. kiadás, Pozsony, 1842.

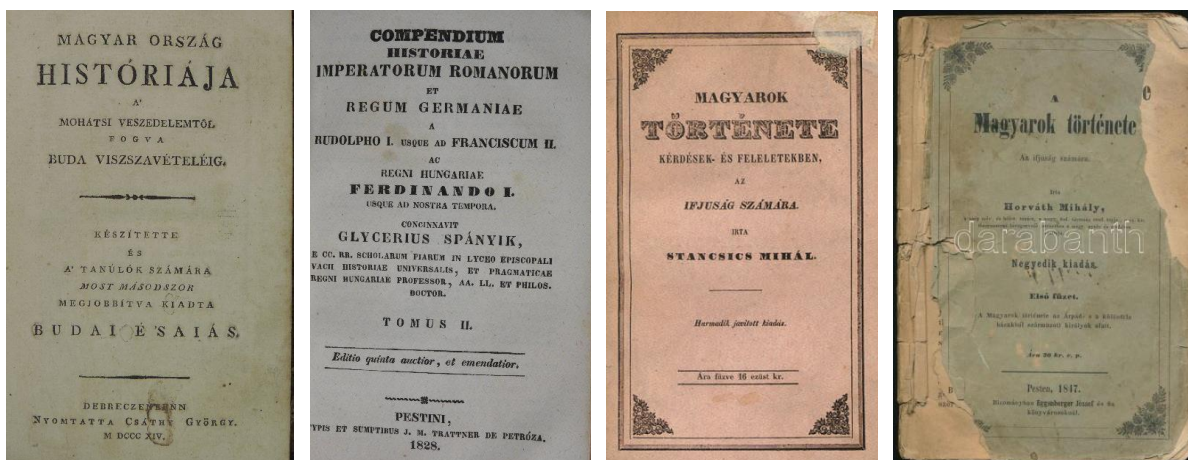
Illik Péter: A tizenöt éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”

- SZÁSZ Károly (1861): *Magyarország története rövid vonásokban középtanodák számára*. Heckenast, Pest.
- SZIGETHY Lajos (1901): *Magyarok története*. 2. r. A mohácsi veszedelemtől a legújabb időig. Singer és Wolfner, Budapest.
- UJHÁZY László (1901): *A magyar nemzet történelme*. Középisk. alsó oszt. 2. r. 4. oszt. Szt. István-Társ. Budapest.
- UNGER Mátyás (1959): *Történelem az általános gimnáziumok III. osztálya számára*. Harmadik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- VARGA Ottó (1884): *A magyarok története és Magyarország a jelenben*. Negyedik kiadás. Franklin-Társulat, Budapest.
- VARGA Zoltán (1946): *Magyarország története a szatmári békéig*. A gimnázium és leánygimnázium VII. oszt. számára. Városi Nyomda, Debrecen.
- VASZARY Kolos (1901): *Történelem. A Középiskolák IV. osztálya számára*. II. rész, Negyedik kiadás. Lampel Róbert, Budapest.
- WALTER Mária (1993): *Történelem a középiskolák II. osztálya számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Illik Péter: A tizenöt éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”

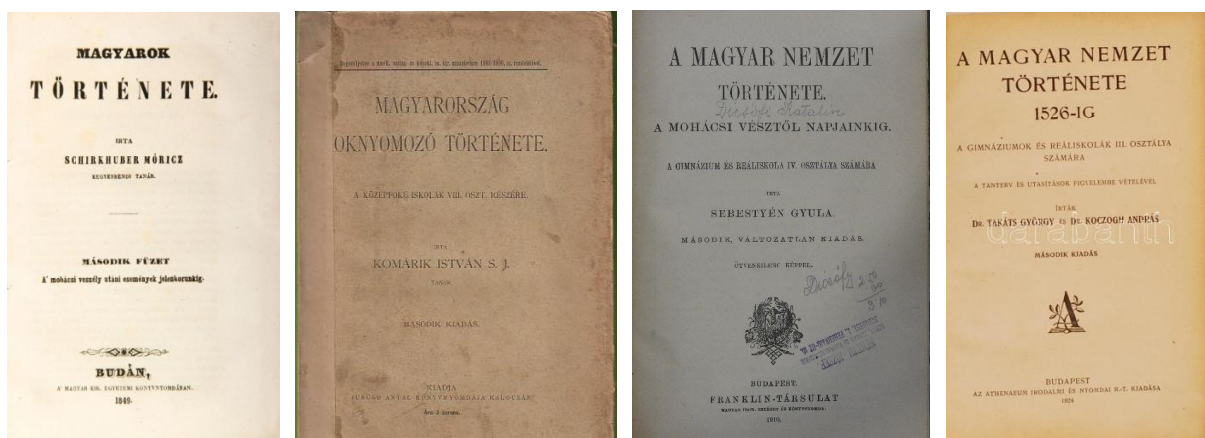
KÉPVÁLOGATÁS AZ ELEMZETT TANKÖNYVEKBŐL

A dualizmus kora előtt



Képek balról jobbra haladva: Budai Ézsaiás tankönyve (1814); Spányik Glycer tankönyvének latin nyelvű eredeti változata; Táncsics Mihály tankönyve; Horváth Mihály tankönyve

A Monarchia időszaka



Képek balról jobbra haladva: Schirhuber Móríc tankönyve; Komárik István tankönyve; Sebestyén Gyula tankönyve; Takáts György és Koczogh Ákos tankönyvének későbbi kiadású I. kötete

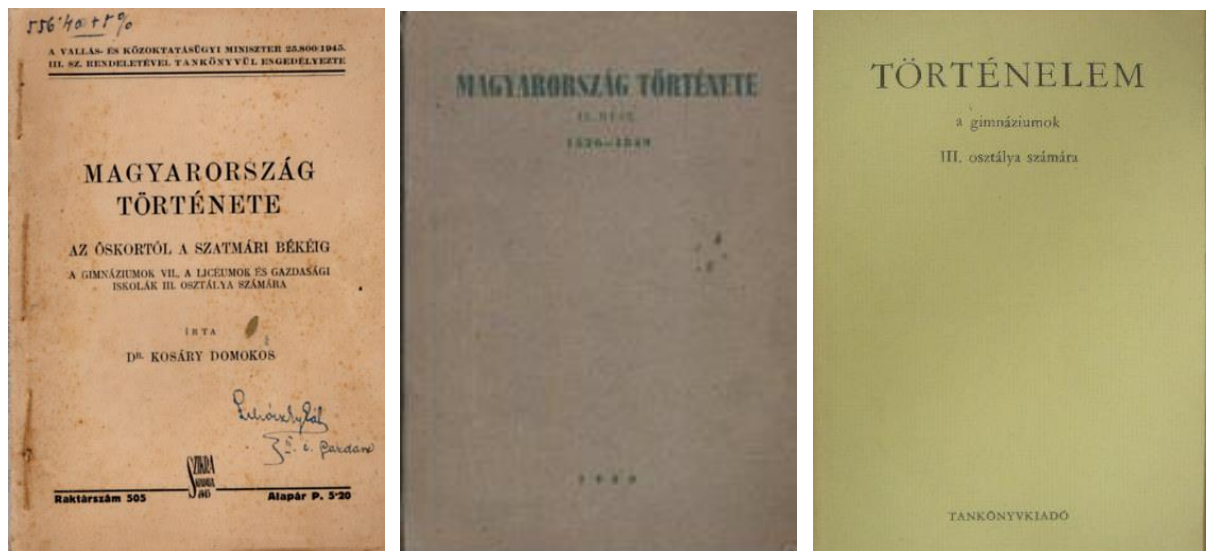
Illik Péter: A tizenöt éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”

A Horthy-korszak tankönyvei



Képek balról jobbra haladva: Madai Pál tankönyve; Domanovszky Sándor tankönyve; Balogh Albin tankönyvének korábbi kiadása

A szocialista időszak tankönyvei



Képek balról jobbra haladva: Kosáry Domokos tankönyve; Heckenast Gusztáv és Spira György tankönyve; Unger Mátyás tankönyve;

Illik Péter: A tizenöt éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”



Képek balról jobbra haladva: Benczédi László és Eperjessy Géza tankönyve; Eperjessy Géza tankönyve; Walter Mária tankönyvének későbbi kiadása;

Illik Péter: A tizenöt éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”

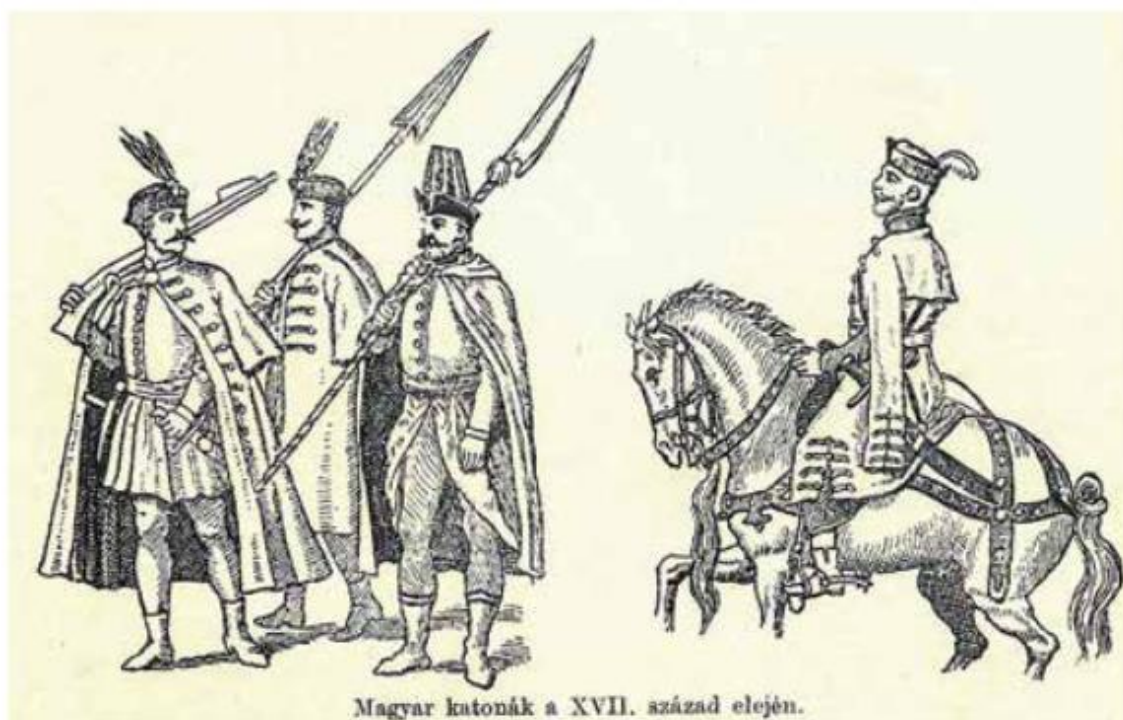
KÉPMELLÉKLETEK

1. kép: Idegen zsoldosok



Forrás: SEBESTYÉN (1901) 28.

2. kép: Magyar katonák a XVII. század elején



Forrás: SEBESTYÉN (1901) 29.

Illik Péter: A tizenöt éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”

3. kép: Magyarország 1606-ban a bécsi és a zsitvatoroki béke után



Forrás: DOMANOVSKY (1931) 34-35.

JEGYZETEK

¹ A tizenöt éves háború kitörésének 430. évfordulója alkalmából a Magyarságkutató Intézet által rendezett „Európa elfeledett hadszíntere – A tizenöt éves háború és Magyarország, 1591–1606” c. online konferencián elhangzott előadás itt érhető el:

<https://mki.gov.hu/hu/konferenciak-hu/europa-elfeledett-hadszontere-hu/dr-illi-peter-a-tizenot-eves-haboru-a-hazai-kozepiskolai-tankonyvekben-avagy-kanizsa-elveszett> (Letöltés: 2022. márc. 20.)

Az előadás nyomán készített tanulmány megjelent itt: ILLIK Péter (2021): A 15 éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”. In: KANÁSZ Viktor – NAGY-L. István (szerk.): *Európa elfeledett hadszíntere – A tizenöt éves háború és Magyarország (1591–1606)*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 245–266. Interneten elérhető:

https://mki.gov.hu/assets/books/MKI_037_Europa_elfeledett_hadszintere_B5_web.pdf#joomlaImage://local-assets/books/MKI_037_Europa_elfeledett_hadszintere_B5_web.pdf?width=0&height=0 (Letöltés: 2022. márc. 20.)

Jelen tanulmány a már megjelent cikk átdolgozott, átszerkesztett, képválogatással kiegészített második kiadása.

² ILLIK Péter (2016): Az OFI kísérleti történelem-tankönyvének kora újkori részeiről. In: ILLIK Péter (szerk.): *A tanár, a történész és a komplex*. Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 18-27.; ILLIK Péter (2017): Horthy. Korszak. Értékelés. Az 1945 után kiadott hazai középiskolai tankönyvekben. In: ILLIK Péter (szerk.): *Különvélemény. A mainstream magyar történelem határán*. Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 309-385.; ILLIK Péter (2019): A kora újkor az 1945 utáni hazai középiskolai történelem tankönyvekben. In: ILLIK Péter (szerk.): *A történész cseh alkonya*. Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 175-229.

³ BUDAI É'saiás (1814): *Magyar ország históriája a' mohátsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig 1526–1686 eszt. 2.*, megjobbított kiad. Csáthy Ny., Debrecen.

⁴ BUDAI (1814) 192–193.

⁵ SPÁNYIK Glycerius (1833): *A római császároknak és német királyoknak I. Rudolftól fogva II. Ferenczig, ugy szinte Magyar országnak I. Ferdinándtól fogva a mi időnkig való rövid históriája, melyet deák nyelven írt*. Az ötödik kiadás után magyarra fordítva, 2. kiad. Pest.

⁶ SPÁNYIK (1833) 47.

Illik Péter: A tizenöt éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”

-
- ⁷ STANCSICS Mihál (1842): *Magyarok története kérdések- és feleletekben az ifjúság számára*. 2. kiadás, Pozsony.
- ⁸ STANCSICS (1842) 70–71.
- ⁹ HORVÁTH Mihály (1845): *A magyarok története Európába költözésöktől mostanig. Az ifjúság számára*. Harmadik, újon dolgozott kiadás, Pest.
- ¹⁰ HORVÁTH (1845) 21.
- ¹¹ SCHIRKHUBER Móricz (1849): *Magyarok története. Második füzet. A' Mohács utáni veszélyek jelenkorunkig*. Magyar Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Buda.
- ¹² SCHIRKHUBER (1849) 16.
- ¹³ SZÁSZ Károly (1861): *Magyarország története rövid vonásokban középiskolák számára*. Pest.
- ¹⁴ Vö. ILLIK Péter (2011): *Történészek, viták a 16-17. századi magyar történelemről*. L'Harmattan, Budapest, 71.
- ¹⁵ VARGA Ottó (1884): *A magyarok története és Magyarország a jelenben*. Negyedik kiadás. Franklin-Társulat, Budapest.
- ¹⁶ VARGA (1884) 106.
- ¹⁷ KOMÁRIK István (1899): *Magyarország oknyomozó története a középfokú iskolák VIII. oszt. részére*. Jurcsó Antal Könyvnyomdája, Kalocsa.
- ¹⁸ ILLIK Péter (2020): A Horthy-korszak értékelése a hazai középiskolai történelem tankönyvekben (1945–2005). In: VIZI László Tamás (szerk.): *Magyar világ 1938–1940*. Magyarságtudató Intézet, Budapest: <http://mek.oszk.hu/21600/21646/21646.pdf> (Letöltés: 2021. aug. 5.)
- ¹⁹ VASZARY Kolos (1901): *Történelem. A Középiskolák IV. osztálya számára*. II. rész, Negyedik kiadás. Lampel Róbert, Budapest.
- ²⁰ VASZARY (1901) 25.
- ²¹ VASZARY (1901) 24.
- ²² UJHÁZY László (1901): *A magyar nemzet történelme*. Középkisk. alsó oszt. 2. r. 4. oszt. Szt. István-Társ. Budapest. Ezt a kötetet később megjelentették 1920-ban, immár a Horthy-korszakban is.
- ²³ UJHÁZY (1901) 35.
- ²⁴ SZIGETHY Lajos (1901): *Magyarok története*. 2. r. A mohácsi veszedelemtől a legújabb időig. Singer és Wolfner, Budapest.
- ²⁵ SEBESTYÉN Gyula (1901): *A magyar nemzet története. A mohácsi vésztől napjainkig*. A gymnasium és a reáliskola IV. osztálya számára. Franklin-Társulat, Budapest.
- ²⁶ SEBESTYÉN (1901) 27.
- ²⁷ GAÁL Mózes – HELMÁR Ákos (1901): *Magyarország története*. 2. köt. 1526-tól napjainkig. Középkisk. 4. oszt. Stampfel, Budapest–Pozsony.
- ²⁸ MARCZALI Henrik (1904): *Magyarország története*. Középkisk. 2. kiad. Atheneum, Budapest.
- ²⁹ KOCZOGH András – TAKÁTS György (1913): *A magyar nemzet története II. 1526-tól 1867-ig*. A gimnáziumok és reáliskolák IV. osztálya számára. Athenaeum, Budapest.
- ³⁰ JÁSZAI Rezső (1915): *Magyarország története a mohácsi vésztől a legújabb időig*. A középkisk. 4. oszt számára. 3. kiad. Lampel, Budapest.
- ³¹ MADAI Pál (1926): *Magyarország történelme a gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák III. osztálya számára*. Franklin-társulat, Budapest.
- ³² DOMANOVSKY Sándor (1931): *Magyarország története*. A középiskolák VIII. oszt. számára. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- ³³ MISKOLCZY István – SZOLOMÁJER Tasziló (1931): *Magyarország története*. A fiúközépiskolák VIII. oszt. számára. Szent István Társulat, Budapest.
- ³⁴ MARCZINKÓ Ferenc – PÁLFI János – VÁRADY Erzsébet (1941): *Magyarország története a szatmári békéig*. A gimnázium és a leánygimnázium VII. oszt. számára. Szt. István-Társulat, Budapest.
- ³⁵ BALOGH Albin (1942): *Magyarország történelme*. A gimnázium és leánygimnázium III. oszt. számára. 2. kiad. Szent István-Társulat, Budapest.
- ³⁶ KOSÁRY Domokos (1945): *Magyarország története. Az őskortól a szatmári békéig*. A gimnáziumok VII., a líceumok és gazdasági középiskolák III. oszt. számára. Szikra, Budapest.
- ³⁷ VARGA Zoltán (1946): *Magyarország története a szatmári békéig*. A gimnázium és leánygimnázium VII. oszt. számára. Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomda-vállalata, Debrecen.
- ³⁸ HECKENAST Gusztáv – SPIRA György (1950): *Magyarország története II. rész. 1526–1849*. Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest.
- ³⁹ UNGER Mátyás (1959): *Történelem az általános gimnáziumok III. osztálya számára*. Harmadik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ⁴⁰ BENCZÉDI László – EPERJESSY Géza (1967): *Történelem a gimnáziumok II. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ⁴¹ EPERJESSY Géza (1982): *Történelem II*. A gimnázium II. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ⁴² WALTER Mária (1993): *Történelem a középiskolák II. osztálya számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- ⁴³ A korai tankönyveknél nem tüntettek fel kiadót, legfeljebb csak nyomdát. Ennek megfelelően csak azoknál a tankönyvi címléírásoknál írtam kiadót, ahol ezt már feltüntették. (A szerző)